

„Keď už viem, že nie
som nesmrteľný,
žijem inak?“

absynt
prekliati/reportéri

Nie je

Mariusz Szczygieł

absynt

Mariusz
Szczygieł
Nie je

Preložil Miroslav Zumřik

Prekliati reportéri
Absynt 2020

Vydanie publikácie
podporil Poľský
Inštitút Knihy

Copyright © by Mariusz Szczygieł, 2018

All rights reserved.

Design & Layout © Pavlína Morháčová

Translation © Miroslav Zumřík

ISBN 978-80-8203-195-2

*V tejto knihe nie je nič vymyslené.
Ak by som si vymýšľal, bola by oveľa zaujímavejšia.*

Autor

Venovanie

Odvtedy, čo som v roku 2009 – bohužiaľ, s niekoľkoročnými prestávkami – začal zbierať materiál pre túto knihu, zomrelo viacero osôb, ktoré mi boli veľmi blízke. Väčšine z nich som rozprával o práci na *Nie je*. Niektorým som o tom nepovedal, ale všetkým som chcel knihu darovať po jej vydaní.

Knihu *Nie je* preto venujem im.

Sú to:

Elżbieta Bednarkiewicz
Maciej Firlej
Viola Fischerová
Krystyna Goldbergowa
Joanna Hornik-Grabowiecka
Kora
Lidia Ostalowska
Iwona Ostapkowicz
Gayga
Tomasz Stańko
Leonard Talmond
Teresa Torańska

Objavujú sa nevyžiadane a je ich čoraz viac. Rady chodia na mail alebo messenger. A čím som starší, tým je ich viac.

Zomrel/Zomrela.

Keď takú správu dostanem, pomyslím si: „A tak bude u mňa bývať ďalší človek.“

Napísal som sesternici spomínanej Iwony Ostapkowiczovej: „Pamätám si, ako sme ju s mojím priateľom pozvali na večeru. Ani jeden už nežije... Ktovie, či sa ich vedomie niekde vznáša. Hoci sa obávam, že ak ho už nedokáže oživovať chémia v mozgu, vedomie hasne. Môžu prežívať iba v našej pamäti – a budú. A tak sa ku mne nasťahuje aj Iwona.“

Objavujú sa nevyžiadane a je ich čoraz viac. Rady chodia na mail alebo messenger. A čím som starší, tých je ich viac. Tak to bude do chvíle, keď už nedostanem žiadnu správu.

Vtedy sa budem musieť nasťahovať k niekomu z vás.

Čítanie stien

1.

Vo vagóne nebol takmer nikto a ja som pocítil ľútosť. Možno ju prirovnať k smútku, aký zažíva mnoho ľudí pri konštatovaní, že dnes večer nedávajú v televízii nič.

Metro je v každej krajine javiskom i hľadiskom zároveň. Mám rád rýchle zmeny obsadenia. Mám rád pocit, že žiaden herec nikdy nevystúpi dvakrát. Možno len náhodou, ale ani vtedy nie je veľká šanca si to všimnúť. Hra má totiž toľko osôb a scéna je taká rozľahlá, že len ťažko môžeme postrehnúť, ako tá istá postava vstupuje opätovne na scénu. Hlavnú úlohu nehrá nikto, žiaden režisér divákovi nevnucuje svoj vkus. Je to najdemokratickejšie divadlo na svete, pretože o tom, komu venuje svoju pozornosť, rozhoduje jedine divák. Žiaden dialóg si vlastne nemožno vypočúť do konca. Divák je odsúdený na neukončené divadlo, v ktorom sa nedočká žiadnej celej vety od veľkého písmena po bodku. Pointy zaznievajú veľmi zriedkavo. „Rusi už skúpili celé Karlove Vary, viete si to predstaviť, pani?“ „Ale ja si na seba dávam pozor,“ odpovedá pani. Bohužiaľ, príchod nových hercov človeka núti, aby sa zmieril s uvädnutím dialógu. Možno povedať, že pointa už zaznela. Čo to teda znamená? Ako to interpretovať? Úloha na cestu po ďalšiu stanicu a nové dejstvo.

V metre mám dojem, že sa stýkam s literárnym materiálom, náročným ako avantgardná próza – dramaturg prebúda moje očakávania, ale neuspokojuje ich. Vagón je však najčastejšie pantomimickým, a nie dramatickým divadlom. Roly

hercov sú nemé, venujú mi len jazyk svojich tiel. Ukážka zápasu o udržanie sa na pohyblivej, nestabilnej scéne. Pohľad na zapojenie vybraných svalových partií s cieľom neprevrátiť sa a nevzdať svoju rolu môže byť veľmi príjemný. Človeka však najväčšmi uspokojuje pozorovanie sediacich. Ak je stojaci herec krásny svojím úsilím, sediaci herec je krásny svojím neusilovaním. Vtedy mám do činenia s veľmi osobitým portrétom. Herec v sediacej úlohe akoby strácal pocit, že stále hrá. Už nestáhuje brucho. Ak je to žena, nenapína svaly na tvári. Ak je to muž, nedrží hlavu hore, aby si menej divákov všimlo belejúcu sa pokožku vo vlasoch. Herec, ktorý sedí na scéne bez partnera a je odkázaný iba na seba, vyžaruje bezradnosť. Tá sa hromadí v záhyboch kože, ktoré dobre vidieť nad zadkom, ak si sadne tak, že ho možno pozorovať z boku. So záhybmi sa v takej situácii nedá robiť nič. Je to scéna ochabnutosti vôle, ktorá v divákovi ako ja prebúdzá záujem. Ak navyše herec privrie oči, nech by sa neviem ako usiloval od divákov odrezať hrádzou svojich viečok, hladisko to môže pociťovať inak. A práve vtedy ho máme! Sú diváci, ktorí čakajú práve na takéto okamih. Akoby počítali s tým, že medzi stanicami Mústek a Malostranská začne herec predvádzať uvoľňovanie svojho ducha, ktorý sa pred našimi očami vznesie nad tunel metra. Privretie očí na verejnosti otvára ľuďom intímne sféry. V tvári sa črtajú zmeny a ja mám dojem, že každý herec, hoci by aj hral postavu podliaka, sa po zatvorení očí stáva zosobnením príjemnosti a dobroty.

Ale možno si to len domýšľam, pretože najradšej by som so zatvorenými očami videl všetkých. Mám neodbytný dojem, že to človeku dodáva pocit moci. Ten, kto sa pozerá, má moc nad tým, kto sa nepozerá. A možno herec pod privretými viečkami čaká na to, čo mu divák urobí? Je pripravený na všetko?! Na bozky od neznámych osôb i na údery do tváre?

2.

Obsadenie bolo skromné: pár študentov, ale príliš ďaleko odo mňa, aby som mal pocit ako v lôži. Ukázalo sa, že na chvíľu budem mať do činenia nie s divadlom, ale so samotnou literatúrou. Na stene vagóna som si všimol tabuľku, do akej sa vkladajú reklamy. Možno preto, že som sa učil po česky a rád som si overoval, či dokážem pochopiť celkový zmysel textu, začal som čítať text o tom, že ktosi o chvíľu vyjde z tieňa gaštanov:

*Za chvíli už nepůjdu ve stínu kaštanů
a ptačího zpěvu
ale po horké silnici
s kopce za zatáčkou
odkud se uvidím
jak hledím ve stínu kaštanů
na sebe jdoucí v klobouku
po černé silnici
odkud se vidím
jak si za zatáčkou
mizím navždycky
z očí*

Prečítal som si báseň raz, druhý raz. A aj tretí, aby som sa uistil, či sa znova stane to isté. Pri slove „v klobouku“ som pocítil nepríjemné pohladenie v črevách, akoby do nich organizmus púšťal elektrický prúd, ktorý si sám vyrobil.

Báseň visela vo vagóne metra v rámci akcie „Poézia v metre“ a podpísaná pod ňou bola Viola Fischerová.

Vlak prichádzal do stanice Anděl. Báseň som si prečítal už niekoľký raz, vedel som ju azda naspamäť, no napriek tomu som sa rozhodol prepísať si ju do zošita. Režisér náhle vpustil desiatky štatistov, strčila do mňa akási žena, tabuľku

s básňou mi zaclonil policajt. *Stanice Smíchovské nádraží, vystupujte vlevo ve směru jízdy.* Policajt vystúpil. A ja, so zošitom na kolenách, spokojný, že som si zapísal takmer celú báseň, som si uvedomil, že žijem v klamstve.

Aké ľahké je klamať, keď nechcete ubližovať iným. Táto motivácia, samozrejme, mení klamstvo na čosi menej závažné a v mojich očiach ho premieňa na veľmi šľachetný prostriedok.

Koľko som sa už naklamal básnikom!

Básnici nám svoju báseň nedávajú na prečítanie, básnici nám ju strkajú pod nos. A ešte nehanebne dobiedzajú: ako sa ti páči? Taký básnik sa nikdy neopýta: ako sa ti nepáči? A povedz básnikovi: tvoja báseň na mňa nepôsobí; to ako keby si mu napľul rovno do tváre.

Niečo však povedať treba. Preto som vymyslel úžasné klamstvo.

Vieš, hovorím, aby sa báseň správne prežila, treba zladit' svoj rytmus s jej rytmom. Všimol si to kedysi Kapuściński. A ja sa čoraz častejšie pristihujem pri tom, že môj vnútorný rytmus absolútne neladí so žiadnou poéziou. Akoby sa skazil akýmsi otrasným, vulgárnym rytmom zvonka, z ulice, z televízie... Preto bude naozaj lepšie, keď tvoju báseň nezneuctím svojím neporiadnym čítaním.

Veľmi dobre ti rozumiem, vraví básnik, pretože si taktiež myslí, že svet mimo jeho básní je neznesiteľný.

Básnici sú vlastne šťastní, že stretli niekoho, kto takisto ako oni hlása kritiku skutočnosti.

To pekné klamstvo mi umožňuje v zdraví prežiť kontakt s básnikmi, ktorí bývajú nenásytní a draví. Mám dojem, že len čo by som ich báseň pochválil, prehltili by ma a jazykom do mňa vtisli ďalšiu báseň. Uviazol by som tam rozdrvený cudzím talentom.

No teraz sa to na linke B pražského metra všetko ukázalo ako nepravda: žiaden rytmus, žiaden svet, žiadne metro,

dokonca ani policajt nie sú prekážkou, keď človek natrafí na SKUTOČNÚ BÁSEŇ.

Vrátil som sa domov a – čo považujem v prípade tridsaťosem-ročného muža za prejav exaltovanosti – začal som báseň z metra, vtedy ešte vo vlastnom nešikovnom preklade, rozposielať známym.

Na druhý deň som sa vydal do mestskej knižnice, aby som si overil heslo „Fischerová, Viola“ (v roku 2004 som ešte nemal telefón s internetom, a dokonca ani byt, ktorý som si vtedy prenajal na týždeň, nemal pripojenie na internet; na hľadanie v sieti som využíval internetové kaviarne, no vtedy som sa to priezvisko rozhodol nájsť v skutočnom knižničnom katalógu).

„Fischerová, Viola (1935), narodená v Brne, česká poetka a prekladateľka.“

3.

Prvú zbierku poézie vydala vo veku päťdesiatšesť rokov.

Jej názov znel *Zádušní básně za Pavla Buksu*.

Zbierku napísala po samovražde svojho muža.

Nasledujúcu zbierku vydala, keď mala päťdesiatosem. Treťou – na svoje šesťdesiate narodeniny. Česko objavilo zrelú poetku, spustila sa lavína cien.

Pani knihovníčka začala hľadať časopis, v ktorom „toho nedávno bolo o pani Fischerovej veľa“. Len ktorý časopis to bol? „Do pani Fischerovej, keď bola mladučka, prosím vás, sa zamiloval aj Hrabal, aj Havel. Niekde som čítala, že raz spolu kráčali po Spálenej ulici do zberne papiera. Hrabal tam pracoval, poznáte jeho knihu *Příliš hlučná samota*? Oni si teda šli, Hrabal z jednej strany, Havel z druhej a ona v prostriedku. Lízala zmrzlinu. Raz dala oliznúť jednému, raz druhému. Kde je ten časopis?...”

4.

(Kto by nepoznal *Příliš hlučnou samotou* o baličovi v zberni papiera? Hydraulickým lisom spracúva staré papiere a knihy. Niektoré však zachraňuje a odnáša si ich domov. Zachraňuje tie, od ktorých očakáva, že mu povedia niečo, čo o sebe samom ešte nevie.

Keď zazrie chrbát nejakej cennej knihy, odhaduje, či má dosť sily, aby ju otvoril. Ak uzná, že áno, knihu zodvihne a drží ju v prstoch ako nevesta kyticu pred oltárom.

Bohužiaľ, napriek tomu, že neustále číta a hľadá v knihách znamenie, cíti, že knihy sa proti nemu spriahli a on z neba nedostane ani jednu správu.)

5.

„A Hrabalovu knihu *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet* poznáte? Ten názov si požičal z básne pani Fischerovej. Oboch ich však, aj Hrabala, aj Havla, viete, tá láska prešla, keď pani Fischerová spoznala svojho prvého muža. Tiež spisovateľa. Emigrovala s ním do Švajčiarska a on sa tam potom zabil.“

Mám kópiu rozhovoru, ktorý mi knihovníčka našla pred štrnástimi rokmi. Novinár sa Violy Fischerovej opýtal, čo ju prinútilo, aby po manželovej samovražde začala písať.

„Rok po tom, ako sme sa s Josefom Jedličkom, mojím druhým mužom, ‚našli‘, sme vyrazili autom na Pavlov hrob do Bazileja. Cestou som za predným sklom auta uvidela jeho tvár, ale tak blízko, až som sa vyľakala. Povedala som si: asi sa zabijeme a Pavel prišiel, aby nás odprevadil na onen svet. Nezabili sme sa a cestou späť som si niečo zapísala na papierik. Prvýkrát po niekoľkých desiatkach rokov. A ráno som mala pocit, že je to báseň kľúč. Boli to *Dveře do našeho domu* zo zbierky *Zádušní básně za Pavla Buksu*. A potom to šlo samo.“

*Domovní dveře
vchod do otevřené rány
Schody se lesknou
Ani kapička krve
ani peříčko
Celý náš život
trval 16 let
a odehrál se ve třech pokojích*

„Najprv som si myslela,“ pokračovala Viola Fischerová, „že sa takýmto spôsobom dozviem, aký bol zmysel Pavlovej smrti, a s písaním skončím. Náhle však začali klíčiť aj básne o čomsi úplne inom. Tak sa to vlastne začalo.“

6.

Z knižnice som zašiel na hlavnú poštu, aby som nazrel do telefónneho zoznamu.

„Dobrý deň... Nie, o nič nejde... Chcel som len povedať, že som si v metre prečítal vašu báseň... Ani veľmi neviem, čo by som ešte mal dodať... Nie, ja som Poliak. Skrátka, prečítal som si báseň a urobila na mňa taký dojem, že som vám to musel povedať.“

7.

„Čokoľvek nás obklopuje, dostáva sa k nám premenené pojmi, teda rečou – hovorenou, písanou alebo obrazovou.“ Túto samozrejmosť (hoci pre mnohých, ktorí jazyk považujú za zrkadlo skutočnosti, nie je až taká očividná) sformuloval básnik.

„A preto,“ píše ďalej, „to, čo pominulo, nám nie je dostupné inak, než po dvojakom prerobení, aké myseľ vykonala kedysi a aké vykonáva teraz. V inej podobe minulosť neexistuje. Kto tvrdí opak, jednoducho presviedča, že neuchopiteľný

kaleidoskop času je v každej svojej štvrtine sekundy prítomný v akejsi nadmysli, ktorá vníma minulosť, prítomnosť i budúcnosť zároveň.“

Tento citát z Czesława Miłosza o výkonoch mysle vo vzťahu k skutočnosti som mal podčiarknutý už dávno. Čakal na svoj okamih. Hodí sa do antológie textov o NIE JE.

A teda – vždy len zmrzačená správa pamäti.

Môj objav Violy Fischerovej sa udial v decembri 2004. Predchádzajúcu kapitolku tohto príbehu – opisujúcu, čo som hovoril do telefónu – som napísal začiatkom apríla roku 2018. S presvedčením hraničiacim s istotou, že náš telefonický rozhovor z búdky na hlavnej pošte prebiehal naozaj takto.

Odprisahal by som to.

Keď som si však koncom apríla Violu googlil, našiel som zverejnené zápisy jej denníka spred štrnástich rokov, kde uvádza:

„24. decembra 2004

Predpoludním mi volal nejaký muž, ktorý sa nepredstavil, chcel však vedieť moju e-mailovú adresu. Má pre mňa nejaké milé prekvapenie. Asi to bude Ježiško.

1. január 2005

Ten chlapík telefonoval znova a zasa chcel vedieť moju mailovú adresu, pretože si ju asi zle zapísal. Keďže to teda nebol Ježiško, opýtala som sa, s kým hovorím. ‚To má byť prekvapenie,‘ povedala tajomná bytosť a položila.“

8.

Pamät je kurva. Alebo: kurva, pamät.

Tak by sme si s Violou povedali teraz pri červenom víne. A možno nie, možno by to nevníkala s takou vážnosťou. Povedala by: ach, tá pamät, kurvanoha...

Ťažko vysvetliť, prečo „noha“. Je to jej „nadávočka“ – ako to nazýva poľská prekladateľka Fischerovej básní a jej priateľka Dorota Dobrew. Nadávočka vtlačaná skôr do textov

ľahšej váhy. Pretože keď hovorí o veciach naozaj skurvených, nezjemňuje kurvu nohou.

Tak teda dobre, Viola: kurvanoha, pamäť! Výpovede svedkov si navzájom často protirečia, pretože pamäť nie je pasívnym záznamom – nezapisuje všetko demokraticky, ale zapisuje aktívne – prispôsobuje fakty našim predpokladom. Minulosť meníme tak, aby spomienky ladili s celým zapamätaným obrazom.

(Táto myšlienka predstavuje úryvok z neurologického výkladu, a nie z reportárskej dojmológie).

9.

V prvom maile poetke píšem, že v rámci sviatočno-novoročného obdarúvania rozposielam jej báseň o vychádzaní z tieňa gaštanov mojim známym v Poľsku a v Česku. Radosť – ako si už dávno ľudstvo uvedomilo – je neveľká, ak sa o ňu s niekým nepodelíme.

Niektorí moji poľskí známi sa dokonca začudovali, že Česi majú metafyzickú poéziu. (Majú, a na kilá. Veď predsa čím menej Boha, tým väčšia potreba metafyziky!)

Známi reagovali nadšene. „Pekná báseň,“ písali, pretože sú to inteligentní známi a vedia, že treba používať krátke a jednoduché slová. „Mŕtvy“, a nie „ten, ktorý odišiel“ alebo „na konci cesty“. (Ja to viem od Juliana Barnes a on asi od Gustava Flauberta.)

Violu (v denníku) potešilo, že 24. januára prišiel „dvojmetrový mail“ s reakciami poľských čitateľov na jej báseň. V celom znení zacitovala list od „akéhosi pána, s ktorým si Mariusz už dosť dlho píše, ale nevie, kto to je“. (Tak som jej ho predstavil, dnes si „spomínam“, že to mohol byť mladý učiteľ zo Sliezska, ale ako sa volal priezviskom?)

„Báseň Violy Fischerovej,“ napísal, „sa veľmi hodí na ‚komunikovanie‘. V jej stavbe a obsahu sa črtá situácia človeka

na ceste – po sebe, cez seba a pred seba; lyrický subjekt je zároveň zvláštnym predmetom, ale aj prvkom v celku – je to ako prizerať sa vlastnému obrazu v okne idúceho vagónu a súčasne sa pohybovať v danom smere v neustále sa meniacej krajine.

A teda: ‚odkud se vidím / jak si za zatáčkou mizím navždycky / z očí‘.

Keď občas pozorujem ľudí, dívam sa, akoby som sa pozeral sám na seba, a keď ich počúvam, počujem seba. Ako vo Wendersovom *Nebi nad Berlínom*, keď – nazvime ho Anjel – prechádza popri ľuďoch, počuje ich myšlienky a občas ich sprevádza, sám seba v nich, na okraj, za ktorým mizne z očí a ono pozorované ‚ja‘ prestáva byť počuteľné.

TO JE GENIÁLNE.

Pripomínam si scénu z iného filmu, v ktorom sa po akomsi zámku túla muž. Náhle natrafí na sieň, z ktorej chce niekoľkokrát vyjsť, no stretáva ženu vybiehajúcu zo steny, ktorá pri schodoch spadne a iný ‚duch‘, utekajúci za ňou, ju doseká mečom. Tá sekvencia sa opakuje zakaždým, keď sa muž pokúša vyjsť zo siene na chodbu. Každé opakovanie sprevádzajú neobvyklé vízie hrdinu. Nepamätám si, ako sa tá scéna končí. Teraz mám podobný pocit zaslučkovania času, pádu do akéhosi zázračného prúdu vedomia. AKO VIDÍTE, BÁSEŇ NA MŇA UROBILA DOJEM.

P.S. Prečítať si čosi také v metre musí byť prekvapujúcim zážitkom.“

Toľko čitateľ, významný – ako sa ukázalo – aj pre ňu.

10.

Viola, vlastne som čosi pochopil.

Vďaka tebe – a v skutočnosti vďaka tomu, že naše opisy prvého rozhovoru po telefóne sa tak rôznia – mám nápad: budem písať „pamätám si...“.

Toto sloveso v prvej osobe jednotného čísla by sa malo vlastne vždy písať v úvodzovkách. Bolo by to voči čitateľom najčestnejšie.

„Pamätám si“, že keď sme sa mali prvýkrát stretnúť, na jar, vyšla si pred svoj dom v pražskej štvrti Barrandov, aby som, idúc od zastávky Chaplinovo námestie, neblúdil.

„Pamätám si“, že kým sme čakali na výťah, povedala si: „Toto je bytovka, v ktorej bývajú navrátilci; utiekli z Československa po šesťdesiatom ôsmom a vrátili sa začiatkom deväťdesiatych rokov. U nás si ľudia navrátilcov nevážia. Hovorí, že sme zradili, nechali ich v komunistických sračkách. Okrem toho im pripomíname, že oni sami emigrovať nedokázali. V Poľsku si ľudia navrátilcov vážia“

„Pamätám si“, že som odpovedal: „Veľmi. Obdivujeme ich.“

„Pamätám si“, že si už pri stole povedala: „Havla si takisto nevážia, pretože jeho existencia im pripomína, že sa sami neprejavili ako hrdinovia. Robia všetko, čo môžu, aby mu to hrdinstvo vzali, zmenšili jeho odvahu, aby nebolo vidieť, akí boli sami zbabelí.“

„Pamätám si“, že oči si mala modré a čas ich o farbu vôbec neobral. Vlasy tmavohnedé, vlastne takmer čierne, bez stopy šedin. Dlhé, ale zopnuté do uzla.

„Pamätám si“, že som si vo výťahu pomyslel: kurník šopa, ako ľahko sa z ľudského chaosu v metre, z farebného textu na stenách vagóna a vlastne z celého toho chaosu mesta môže vylúpnuť konkrétny človek!

„Pamätám si“, že si hľadala zapaľovač a vypúšťajúc dym z úst si vysvetľovala, ako sa všetko okamžite stáva minulosťou. Prítomnosť neexistuje.

„Pamätám si“, ako som povedal, že môj otec sa nedokáže pozeráť na sekundovú ručičku, pretože rýchlosť, akou uteká, ho desí.

„Pamätám si“, ako si hovorila, že nie sme schopní zadržať žiadne tu a teraz. Koľko také tu a teraz trvá? Koľko sekúnd?